

הרב איתן שנדורפי

לעיין

אמור"ר ר' ישעיה מרדכי ז"ל
שחינכני לאהבת התורה

מדוע נשתעבדו ישראל במצרים? ובזכות מה נגאלו? לשיטת רש"י

בפרשת שמות (א', ח-יד) נאמר: "ויקם מלך חדש על מצרים אשר לא ידע את יוסף. ויאמר אל עמו: הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו. הבה נתחכמה לו, פן ירבה והיה כי תקראנה מלחמה ונוסף גם הוא על שנינו, ונלחם בנו ועלה מן הארץ. וישמונו עליו שרי מסים למען ענתו בסבלתם, ויבן ערי מסכנות לפרעה את פתם ואת רעמסס. וכאשר יענו אתו כן ירבה וכן יפרץ, ויקצו מפני בני ישראל. ויעבדו מצרים את בני ישראל בפרך. וימררו את חייהם בעבדה קשה, בחמר ובלבנים ובכל עבדה בשדה, את כל עבדתם אשר עבדו בהם בפרך."

נשאלת השאלה: מדוע נגזרו כל הגזרות הקשות הללו על עם ישראל? אמנם כתוב בתורה שפרעה חשש שבני ישראל ילחמו בו, אבל זה מסביר רק מה גרם לפרעה לגזור גזירות על עם ישראל, אבל מה הייתה הסיבה האלקית לכך? הרי לא יתכן שעם ישראל יסבול ללא סיבה, רק בגלל פחדים שתקפו את פרעה! על שאלה זו נאמרו תשובות רבות בדברי חז"ל ובמפרשים¹, ומאמר זה יעסוק רק בשיטת רש"י.

חלק א. מדוע נשתעבדו בני ישראל במצרים?

א. הסבר רש"י

שאלה זו כתובה ברש"י בהמשך הפרשה (ב', יד) כשאלה ששאל משה רבנו את עצמו. בפרק ב' (יא-יד) מסופר שמשה יצא וראה בסבלות אחיו וראה איש מצרי מכה איש עברי מאחיו. משה קם להושיעו והרג את המצרי. למחרת, כשראה משה שני אנשים עברים נצים ושאל לרשע: "למה תכה רעך", ענה לו הרשע: "מי שמך לאיש שר ושפט

1. עיין במסכת נדרים לב, ע"א ובשמות רבה ל', ז ובמדרש שוחר טוב תהלים מזמורי י' אות ג ובזהר הקדוש ח"ב דף רעו ובזהר חדש וישב דף כט, ע"א וברמב"ן בראשית י"ב, י ובמקורות שכתב הרב חדי"ש שם וב"עקדת יצחק" בהקדמתו לפרשת שמות ובאברנבנאל בראשית ט"ו בשאלה הטי"ו ובתשובתו בפסוקים יב-טו וכן בפירושו להגדה של פסח "זבח פסח" שערים ל"ח-מ"א ובאלשיך הקדוש בתחילת פרשת שמות ובספר "גבורות ד"י" למהר"ל מפראג פ"ט וביצדה לדרך" על רש"י

עלינו? הלהרגני אתה אמר כאשר הרגת את המצרי? תגובת משה הייתה: "ויירא משה ויאמר אכן נודע הדבר".

ופירש רש"י: "ויירא משה - כפסוקו". "אכן נודע הדבר - כמשמעו". אבל הוסיף רש"י בד"ה "ויירא משה": "ומלרשו: לאג לו על שראה בישראל רשעים לטוריון. אמר מעתה שמה אינס לאויים להגאל". ובד"ה "אכן נודע הדבר" הוסיף רש"י: "ומלרשו: נודע לי הדבר שהייתי תמה עליו: מה הטאו ישראל מכל שצעים אומות להיות נרדים בפרך? אכל רואה אני שהם לאויים לכך". רואים ברש"י שמושה רבנו שאל את עצמו מדוע ישראל משועבדים בעבודת פרך, וענה שהסיבה היא חטא לשון הרע.²

1. שאלת ה"שפתי חכמים" ותשובותיו

נשאלת השאלה: האם לא ידע משה רבנו את מה שנאמר לאברהם אבינו: "ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אתם" (בראשית ט"ו, יג)? שאלה זו שאל ה"שפתי חכמים" (באות נ) וענה עליה שלוש תשובות:

1. מכל מקום היה קשה למשה, שהרי אמרה תורה: 'לא יומתו אבות על בנים' (דברים כ"ד, טז).
2. אי נמי: הרי גם שאר בנים היו לו לאברהם וליצחק, ולמה לא נגזר השעבוד עליהם.
3. אי נמי: אף על פי שגזר עליהם יעבדום וענו אותם, מכל מקום בעבודת פרך לא נגזר עליהם, וזה היה תמוה בעיניו.

על התשובה השנייה שהיו לאברהם וליצחק עוד בנים ולכן היה קשה למשה מדוע דווקא בני יעקב סובלים, קשה שהרי נאמר לאברהם: "כי ביצחק יקרא לך זרע" (בראשית כ"א, יב)! ועוד שיצחק בירך את יעקב שכל הברכות שקבל אברהם יעברו ליעקב (שם כ"ח, ד)! וכן בירך הקב"ה את יעקב בברכות אברהם (שם, יג-טו)! ואמנם במדרש בסוף הפרשה (שמות רבה ה', כב) כתוב שמושה רבנו טען כלפי הקב"ה מדוע דווקא בני ישראל משתעבדים במצרים, ולא בני ישמעאל ועשו, אך

שמות ב', יד ובי"לקוט מעם לועז" סוף פרשת שמות עמודים עו-פא ובי"עיונים חדשים בספר שמות" לנחמה ליבוביץ במבוא, עמ' 9-14.

2. ומקורו בשמות רבה א', ל ועיין שם ב"יפה תואר" השלם. יש להוסיף שכל הירידה למצרים התחילה ג"כ בגלל חטא לשון הרע: "ויבא יוסף את דיבתם רעה אל אביהם" עיין ב"שמירת הלשון" ח"ב פרשת וישב (בחלק מהדפוסים הוא פ"א). ועיין גם ב"פרי מגדים" ב"אשל אברהם" סוף סימן תרפ"ה: "יואלה שמות - נוטריקון ואבק לשון הרע כי על מכירת יוסף באו למצרים" (הובא בספר "לקוטים והערות" בתחילת ספר שמות).

נראה שדברים אלו נאמרו רק כטענה שמטרתה לבקש רחמים על ישראל⁹², ולא קושי אמיתי מדוע דווקא בני ישראל משתעבדים ולא בני ישמעאל ועשו. ועוד שרשיי עצמו כתב (בבראשית ל"ו, ו-ז) שעשו עזב את א"י כדי שלא יהיה בגזרת "ועבדום וענו אתם"! וכן כתב הרמב"ם בפירוש המשניות (נדרים פ"ג, מ"ט): "מפורש בתורה שזרע אברהם סתם אינו אלא זרע יעקב בלבד, והוא מה שאמר לו ה': ידע תדע כי גר יהיה זרעך, ולא נתקיים זה אלא בזרע יעקב".

התשובה הראשונה מקורה בהסבר מהרא"י והיא הובאה ב"שפתי חכמים" רק בחלקה. התשובה השלישית מקורה במספר מפרשים⁹³ וגם היא הובאה ב"שפתי חכמים" רק בחלקה, ויש להתבונן בדברים במלואם.

2. הסבר מהרא"י

כתב מהר"י איסרלן בעל "תרומת הדשן" בביאורו לרש"י "ביאורי מהרא"י": "אף על גב דכבר נגזרה גזרה על זרעו של אברהם ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה, מכל מקום היה קשה למשה, שהרי אמרה תורה ילא יומתו בנים על אבות⁹⁴, וכאן הומתו על אבותם! ונתיישב לו כשראה שהיה בהן דלטורין, ואם כן ראויין הן לפקוד חוב אבות עליהן, דהכי דרשינן⁹⁵: 'פוקד עוון אבות על בנים' - כשאוחזין מעשה האבות בידיהן".

לכאורה דבריו תמוהים ביותר: וכי אברהם יצחק ויעקב היו דלטורין ח"ו! הסביר את דבריו ה"צדה לדרך": "רצונו לומר כי גם אברהם חטא בדיבור 'במה אדעי' (בראשית ט"ו, ח), על כן נענש בידע תדעי (שם, יג), כדאיתא בנדרים (לב, ע"א), והיינו דקאמר: 'כשאוחזין מעשה האבות בידיהן'. לפי הסבר זה מה שאמרו חז"ל: "אוחזים מעשה אבותיהם בידיהם" אינו דווקא באותו חטא ממש, אלא מספיק שיהיה באותו סוג כללי של חטא. למרות שה"צדה לדרך" הסביר את דברי מהרא"י, הוא הקשה על דבריו: "אמנם אעיקרא דדינא פירכא: כי השכל ימאן לקבל טעם חלוש זה, שיסבלו בניו של אברהם עונש גדול כזה, בעבור שאמר 'במה אדעי', ואברהם עצמו לא קיבל שום עונש, ושיני בנים תקהינה!".

3. עיין בספרי "הדר העולם", עמ' 92.
4. ועיין עוד ב"גור אריה" על התורה בראשית א', א וב"מצודת דוד" יהושע כ"ד, ד ובחידושי הגרי"ז על התורה (בסטנסיל) סימן כה ובספר "המועדים בהלכה" "פסח" סוף פ"ז.
5. "דבק טוב", "אמרי שפרי", "מנחת יהודה", "דברי דוד", "נחלת יעקב".
6. יש להעיר שלא זו לשון הפסוק, אלא כך נאמר בו: "לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות, איש בחטאו יומתו" (דברים כ"ד, טז).
7. ברכות ז', ע"א וסנהדרין כז, ע"ב.

3. הסבר ה"צדה לדרך"

ה"צדה לדרך" פירש פירוש אחר: "על כן נמנו וגמרו שלמים וכן רבים שכל הטעמים הנזכרים במסכת נדרים (שם) ובמדרשים על גלות מצרים התלויים בחטא אברהם⁸... לא באו כי אם ליתן טעם למה הודיע הקב"ה הגלות לאברהם, והביאו לידי צער בהודעה זו... אבל הגלות עצמו יש לו טעמים אחרים". לפי דבריו עולה שמה שנאמר לאברהם אבינו בברית בין הבתרים היה רק הודעה שבניו יעונו בגלל שהם יחטאו, ולא גזרה שכך יקרה גם לולא שיחטאו. הסבר זה מפורש גם ברד"ק (בראשית ט"ו, יד): "והא-ל ידע שיחטאו ואמר לאברהם כי יענישם ויהיו עבדים למצרים", וכן עולה מהספורנו (שם ט"ו, יג).

4. הסבר מפרשים רבים בדעת רש"י

ההסבר השלישי של ה"שפתי חכמים" מקורו במספר מפרשים, וה"נחלת יעקב" הרחיב בו: "ואף על גב דלא בחטאם נשתעבדו, אלא בגזרת ידע תדע' מזמן אברהם! מכל מקום, עבודת פרך לא נגזר אלא בחטאם, וזהו שדקדק הרב 'להיות נרדים בעבודת פרך', ולא כתב 'נשתעבדו' כלשון שמות רבה (א, ל), לפי שהגזרה הייתה יועבדום וענו אתם". לעניות דעתי, הסבר זה קשה, שכן עינוי הוא לשון כללית, וגם עבודת פרך יכולה להכלל בו, ולא מובן מדוע תמה משה על כך שישראל נרדים בפרך⁹.

5. הסבר ה"נחלת יעקב" בדעת המדרש

הוסיף ה"נחלת יעקב": "ולפי לשון השמות רבה, דאיתא התם ימה חטאו ישראל שנשתעבדו, ולא הזכיר 'פרך', צריך לפרש דבגזרת בין הבתרים כתיב סתם יועבדום וענו אתם, ולא נקבע זמן מתי יתחיל ימי העינוי והשעבוד. וכשם שהרבה שנים עברו עד בואם למצרים, וגם במצרים כל זמן שאחד מן השבטים קיים לא נשתעבדו¹⁰, וגם אחר כך עד שנולדה מרים¹¹, כך אלולי חטאם היה נמשך יותר. ועל זה תמה מה חטאו ישראל".

8. עיין בהערה 1.
9. אומנם יש לציין שכעין זה כתב גם בראב"ד בהלכות תשובה סוף פרק ו'. אבל אפשר שכוונתו בעיקר להשלכת הילדים ליאור. ועיין רמב"ן בראשית ט"ו, יד שכתב: "ודבר ברור הוא כי השלכת בניהם ליאור אינה בכלל יועבדום וענו אתם, אבל הוא עקירתם לגמרי".
10. עיין סדר עולם רבה פ"ג ושמות רבה א, ח והובאו דבריהם ברש"י שמות ו', טז.
11. עיין סדר עולם רבה פ"ג.

בספר "אמרי שפר" גם כן כתב תירוץ זה והעיר עליו: "אבל מכל מקום הלשון אינו מדויק, שאמר: 'מה נשתנו ישראל מכל שבעים אומות', שהיה לו לומר: 'מה נשתנו ישראל משאר אבותיהם'. אמנם ב'נחלת יעקב' סיים: 'ועיין במה שכתבתי לקמן בפסוק 'למה הרעת' (א, כב)". ושם האריך וכתב שבמדרש בסוף הפרשה (ה', כב) כתוב כדבריו: "העם הזה מה עשו שנשתעבדו מכל הדורות שעברו".

6. הסבר ה"באר בשדה"

כתב ה"באר בשדה": "ואף על גב דגזירה נגזרת בין הבתרים 'ידע תדע', והיינו לזרע אברהם, ולא לשבעים אומות, ומאי קאמר 'מה חטאו ישראל מכל שבעים אומות'? יש לומר דשבת לוי יזכית, שלא היו משועבדים בעבודת פרך, אף על גב שגם הם מזרע אברהם! אלא ודאי צריך לומר שחטאם של שאר השבטים גרם להם עבודת פרך, ולזה היה מתמיה".

גם לפי דבריו עולה בדומה לעולה מדברי ה"צדה לדרך", שמה שנאמר לאברהם אבינו בברית בין הבתרים היה רק הודעה שבניו יעונו בגלל שהם יחטאו, ולא גזרה שכך יקרה גם לולא שיחטאו.

ב. חטא נוסף הנזכר ברש"י

בהמשך הפרשה רמזו ברש"י חטא נוסף: כאשר שלח ה' את משה לגאול את בני ישראל ממצרים, משה סרב שוב ושוב. מדוע סרב משה רבנו ללכת בשליחות ה'? כתב רש"י (שמות ד', ט): "וכל זה שלא היה רוצה ליטול גדולה על אהרן אחיו, שהיה גדול הימנו, ונציא היה, שנאמר: 'הנגלה נגליתו לצית אצרך זהותם מצרים' (שמואל א' ב', כז) הוא אהרן. וכן ביחזקאל וכו', ה-ז): 'ואודע להם בארץ מצרים... ואומר אליהם איש שקוצי עיניו השליכו'. ואותה נבואה לאהרן נאמרה"¹². מפורש כאן ברש"י שה' שלח את אהרן לומר לבני ישראל "איש שקוצי עיניו השליכו", דהיינו שבני ישראל עבדו במצרים ע"ז! וכן כתב רש"י בפירושו בפרשת בא (י"ב, ו): "שהיו שטופים צאלילים!"

נאמרו אם כן ברש"י שתי עבירות שהיו לבני ישראל במצרים - לשון הרע וע"ז, כשעל לשון הרע כתב רש"י שמשה רבנו הסביר לעצמו שבגללה נגרם השעבוד. ואילו הע"ז נזכרת רק בדרך אגב, כדי להוכיח שאהרן היה נביא.

לפי זה יש לשאול שתי שאלות:

1. אם בניי עבדו במצרים ע"ז מדוע לא ידע משה רבנו על מה נשתעבדו? וכי ע"ז אינה עבירה חמורה דיה שעליה ישתעבדו? ואם תאמר שרק מעט אנשים עבדו ע"ז

12. מקורו בשמות רבה ג', טז.

ולכן משה רבנו לא ידע על כך - בספר יחזקאל (כ', ח) נאמר: **"ואמר לשפוך חמתי עליהם, לכלות אפי בהם בארץ מצרים"**, משמע שהיו רבים שעבדו ע"י¹³. אם כן מדוע משה רבנו תמה על מה שישראל משועבדים?
2. מדוע לא כתוב בתורה שבני ישראל חטאו בעבודה זרה, ודבר זה נכתב רק בספר יחזקאל וברש"י?

ב.1. מדוע תמה משה רבנו מה חטאו ישראל?

א. הסבר ה"צדה לדרך"

את השאלה הראשונה שאל ה"צדה לדרך": "על מה היה תמה משה מה חטאו ישראל? וכי לא ידע משה שעובדי עבודה זרה היו אבותינו במצרים?!"
ותירץ: "שהיה נראה בעיני משה שהדבר חילול השם יש בו, על דרך שנאמר: 'באמר להם עם ה' אלה ומארצו יצאו' (יחזקאל ל"ו, כ). וכן נאמר ביחזקאל (כ', ט): 'זאעש למען שמיי, שמע מינה שיש חילול השם בדבר, כי יאמרו מצרים: 'ידנו רמה ולא ה' פעל כל זאת' (דברים ל"ב, כז). אך כשראה משה שיש ביניהם דלטורין שמסרוהו ביד פרעה, אז ראה שאין חילול השם בדבר העיני, כי המצרים יראו שאחד מישראל מוסר חברו ביד גויים דלטורין ובוזה יראו המצרים כי עם קשה עורף הוא וראויין להיות נרדין בעבודת פרך, כי חטא לשון הרע מגדיל עוונות כנגד ע"י גילוי עריות ושפיכות דמים".

נראה שכוונתו היא שעבודה זרה לא נחשבה בעיני המצרים לחטא, כיוון שחשבו שאדרבא, מצוה יש בכך לעבוד לאילים, אבל דלטוריא היא חטא מוסרי פשוט.

ב. הסבר ה"חפץ חיים"

הסבר אחר כתב ה"חפץ חיים" בספרו "שמירת הלשון" (ח"ב פ"ד): "אכן על פי המבואר בזוהר הקדוש (פרשת פקודי) שעל ידי עוון של לשון הרע הוא מעורר את המקטרג הגדול על כלל ישראל וזה גורם מיתה וחרבא וקטולא בעלמא... וביארנו במקום אחר דבלא חטא הלשון לא ניתן לו הכח ההוא להודיע למעלה את תועבת בני אדם ולתבוע דין עליהם, ניחא הכל. דגם משה רבנו ע"ה היה יודע שיש במצרים עוונות גדולים מאד. אכן היה סבור מתחילה שאין בהם חטא הלשון, וממילא לא היה יכול השטן לקטרג. כמו שאמרו חז"ל (ירושלמי פאה פ"א, ה"א) שדורו של אחאב אף שהיה בידם עוון עבודה זרה היו יורדין למלחמה ונוצחין, מפני שלא היה בהם 13. ועוד שגם לא מסתבר שה' שלח נביא להוכיח מעט אנשים, אלא מסתבר יותר שהיו רבים שעבדו ע"י.

דלטוריא. דורו של דוד והיינו בימי שאול, אף שהיה בהן תינוקות שהיו יודעין מ"ט פנים לתורה, היו יורדין למלחמה ונופלין, מפני שהיה בהם דלטוריא. אכן כיון שראה שיש בהן דלטוריא אמר: "אכן נודע הדבר וכאומר: אכן כעת נודע הדבר הידוע, שהוא חטא עבודה זרה, נודע למעלה, ונתפרסם הדבר ומגלגלין עליהן את כל עוונותיהן, ובשביל זה נלקים כל כן"¹⁴.

יש לציין שבדברי ה"חפץ חיים" יש חידוש גדול, שכן לולא דבריו עולה מדברי חז"ל שאפשרי הדבר שאף על פי שבני ישראל עובדים עבודה זרה, מכל מקום אינם נענשים. אך ה"חפץ חיים" כתב חידוש גדול הרבה יותר: שאף אם בני ישראל עובדים עבודה זרה ונענשים, הדבר תמוה כל עוד לא ידוע שיש בהם לשון הרע!

ג. הסבר נוסף

רש"י שאל לא רק "מה חטאו ישראל?" אלא "מה חטאו ישראל תכל שנענס אומות?" על פי זה ניתן לענות בפשטות מדוע לא אמר משה לעצמו שבני ישראל נענשים בגלל עבודה זרה, כיוון שגם הגויים האחרים עבדו עבודה זרה, ולכן שאל משה מדוע דווקא ישראל נענשים!

אלא שנשאלת השאלה: אם כן מה ענה משה לעצמו שבני ישראל נענשים בגלל הדלטורים? וכי בשבעים אומות אין דלטורים? שאלה זו שאל בספר "באר בשדה" על רש"י ותירץ: "שונים ישראל בזה משאר האומות, שהרי בישראל כתיב 'שבעים נפשי' (שמות א', ה), ובעשו כתיב 'נפשות' (בראשית ל"ו, ועיין רש"י בראשית מ"ו, כו), וכיוון שהם נפרדים זה מזה אינו נחשב להם הדלטוריא לכל כך חטא, מה שאין כן ישראל, דכתיב בהם 'מי כעמך ישראל גוי אחד בארץ'". אם כן ישראל למעלתם נחשב להם חטא הלשון לחמור יותר מכל שבעים האומות ולכן נענשו יותר מהן¹⁵.

ד. הסבר על פי מדרש אבכיר

במדרש אבכיר המובא בילקוט שמעוני (שמות פי"ד סוף רמז רל"ד) נאמר: "ירד סמאל ואמר לפניו: 'רבונו של עולם, לא עבדו ישראל עבודה זרה במצרים? ואתה עושה להם נסים?!' והיה משמיע קולו לשר של ים ונתמלא עליהם חמה ובקש לטבון. מיד השיב לו הקב"ה: 'שוטה שבעולם, וכי לדעתם עבדו?!' והלא לא עבדו אלא מתוך שעבוד ומתוך טרוף דעת, ואתה דן שוגג כמזיד ואונס כרצון!".

14. כעין זה כתב בספר "דברי נגידים" על רש"י (לרב דוד מאיר מלאמזא, ווארשא, תרס"א) ועיין שם שהאריך, ועיין גם ב"פרדס יוסף" כאן.

15. ועיין עוד ב"גור אריה".

בדברי המדרש מפורש שישראל חטאו בעבודה זרה רק אחרי שהתחיל השעבוד! לפי זה מובן מדוע לא אמר משה רבנו לעצמו שהשעבוד הוא בגלל עבודה זרה - בגלל שכאשר התחיל השעבוד עדיין לא עבדו בני ישראל עבודה זרה!¹⁶ יש לשים לב שיש כאן לימוד זכות גדול על ישראל: בני ישראל לא עבדו עבודה זרה במצרים, אלא רק מתוך שעבוד ומתוך טרוף דעת, ובטענה זו ענה הקב"ה למקטרג במה זכו בני ישראל לניסים מופלאים על ים סוף!

ב.2. מדוע לא כתוב בתורה שבני ישראל חטאו בעבודה זרה?

על השאלה השנייה - מדוע לא כתוב בתורה שבני ישראל חטאו בעבודה זרה - יש לענות שעל פי מה שכתב מדרש אבכיר פחות קשה, כיוון שחטא העבודה זרה היה רק אחרי שהתחיל השעבוד, ונעשה מתוך השעבוד וטרוף הדעת. אבל גם לפי מדרש אבכיר יש לשאול שהרי בספר יחזקאל (כ', ח) נאמר שה' רצה לשפוך חמתו על עם ישראל על כך שעבדו עבודה זרה ומדוע אם כן לא כתוב דבר זה בספר שמות? כמוכן שלפי הפירושים האחרים, שבני ישראל עבדו עבודה זרה עוד לפני השעבוד, קשה עוד יותר מדוע לא כתוב דבר זה בתורה.

נראה שיש לענות על כך על פי מה שכתב רש"י בפרשת בהעלותך (ט', א) שספר במדבר פותח בפרשת המנינים אף על פי שהיא נאמרה בחודש השני, ולא פתח בפרשת פסח שני, אף על פי שהיא נאמרה בחודש הראשון "מפני שהוא גנותם של ישראל, שכל ארבעים שנה שהיו ישראל צמדצל לא הקריבו אלא פסח זה בלבד". והרי שם הגנות אינה מפורשת, שהרי לא כתוב שבני ישראל לא הקריבו אלא פסח זה בלבד, אלא רק ניתן ללמוד זאת מתוך מה שכתוב שכן הקריבו פסח בשנה השנייה, ואף על פי כן לא פתח הספר בדבר שניתן לשמוע ממנו גנות על ישראל, על אחת כמה וכמה שלא רצתה התורה לפתוח את ספר שמות בכך שבני עבדו ע"י¹⁷.

16. עיין גם ב"בית הלוי" על התורה בפרשת שמות שהביא מדרש זה והדגיש שמוכת ממנו שחטא העבודה זרה היה רק אחרי שהתחיל השעבוד. ועיין גם בתנא דבי אליהו רבה פכ"ג שם אמרו שאף על פי שהמצרים אמרו לבני ישראל שאם הם יעבדו עבודה זרה המצרים יקלו עולם מעליהם לא קיבלו בני ישראל את דבריהם ואמרו שלא יפסיקו מלעבוד את ה' לבדו! אמנם הדברים קשים, שכן מפורש בספר יחזקאל (פרק כ') שבני ישראל עבדו במצרים ע"י: וכנראה צריך לומר שהרבה מבני ישראל לא עבדו ע"י, או שאלו שעבדו, לא עבדו מיד כשהתחילו הגזירות הקשות, אלא רק כעבור זמן.

17. לפי המהרז"י סיבה זו - לגבי העבודה הזרה - מפורשת במדרש (ויקרא רבה ז', א): "צו את אהרן ואת בניו לאמר זאת תורת העלה: זהו שאמר הכתוב (משלי י', יב): 'שנאה תעורר מדנים' וגוי שנאה שנתנו ישראל ביניהם לבין אביהם שבשמים היא עוררה להן דיני דינין, דאמר ר' שמואל בר נחמן: קרוב לתשע מאות שנה היתה השנאה כבושה בין ישראל לבין אביהם שבשמים, מיום

אבל קשה שבספר במדבר כתובה הגנות ברמז בהמשך, וכן בספר שמות כתובה הגנות של לשון הרע ברמז בהמשך, אבל שבני ישראל עבדו ע"ז לא כתוב בספר שמות לכאורה אף לא ברמז! יש לומר שגם חטא הע"ז כתוב ברמז בסוף פרק ב', כפי שביאר הרמב"ן בד"ה "וירא אלקים" (ב', כה): "והאריך הכתוב להזכיר טענות רבות בגאולתם: וישמע אלקים את נאקתם" (ב', כד), ויזכר אלקים את בריתו (שם), וירא אלקים (שם, כה), וידע אלקים (שם), כי ידעתי את מכאביו (להלן ג', ז), כי אף על פי שנשלם הזמן שנגזר עליהם, לא היו ראויים להגאל, כמו שמפורש על ידי יחזקאל (כ', ח), אלא מפני הצעקה קבל תפלתם ברחמיו".

שיצאו ישראל ממצרים ועד שנה שנתעוררה עליהן בימי יחזקאל. הדא הוא דכתב (יחזקאל כ', ז): "ואומר אליהם איש שקוצי עיניו השליכו. והם לא עשו כן, אלא (שם, ח): וימרו בי ולא אבוי וגוי ועשיתי עמהם בעבור שמי הגדול שלא יתחלל, שנאמר (שם, ט): 'ואעש למען שמי וגוי. ויעל כל פשעים תכסה אהבה' שאוהב המקום את ישראל, שנאמר (מלאכי א', ב): 'אהבתי אתכם אמר ה'". וכתב המהרז"ו שם: "...וכל התשע מאות שנה התנבאו הרבה נביאים, ולא גילו להם מה שחטאו במצרים ובמדבר עד יחזקאל... כי כסה עליהם באהבתו אותם, ולא גילה חטאם, וזהו יעל כל פשעים תכסה אהבה". ועיין שם ב"יפה תאר" ובביאור מהר"פ שביארו אחרת - שכל השנים לא נענשו על כך.

ג. עיין כעין זה בתנא דבי אליהו רבה פרק י"א שלכן לא נכתבה פרשת פילגש בגבעה בתחילת ספר שופטים, אף על פי שהיתה בתחילת התקופה - כדי להסתיר גנותם של ישראל. על פי זה ניתן להסביר גם קושי דומה במסכת מגילה (יב, ע"א). בגמרא שם שאלו חז"ל מדוע נגזרה הגזירה בימי המן ותרצו שני תרוצים: בגלל שנהנו מסעודתו של אותו רשע, ובגלל שהשתחוו לצלם בימי נבוכדנצר [ואף שבגמרא נדחה טעם זה, במדרש שיר השירים רבה (ז', ח) הוא לא נדחה, וגם רש"י בפירושו למגילת אסתר (ד', א) הביא את שני הטעמים]. המשתה אמנם נזכר במגילה, אך לא נזכר בפירוש שעם ישראל השתתף בו, ולא שהיה בכך חטא, ולא שזו הסיבה לעונש, ואילו חטא ההשתחוואה לצלם כלל לא כתוב במגילה, אלא רק בספר דניאל! אלא שלא רצתה המגילה לפתוח בחטאם של ישראל.

כן נראה להסביר גם את תחילת ספר שמואל. בפרק ד' שם מסופר שבני ישראל יצאו למלחמה עם פלשתים וניגפו, והסבירו המפרשים (רד"ק ואברבנאל, ד', ד ומלבי"ם ד', ג) שהיה זה בגלל עבודה זרה שהייתה בידיהם, כמו שעולה משמואל א' ז', ב-ד ומשופטים י"ח, לא [ויש להוסיף שכן עולה גם מתהלים ע"ח, נח-סד (עיין שם ברד"ק פסוק נח) ומשופטים י"ג, א-ב ועיין שם ברד"ק בפסוק ד ובאלשיך הקדוש שם בפסוק ב]. ומדוע לא כתוב דבר זה בפירוש בספר שמואל, בדומה לכתוב פעמים רבות בספר שופטים! אלא שלא רצה הנביא לפתוח ספר בגנותם של ישראל! עוד על הסתרת גנותם של ישראל ושל גדולי ישראל עיין ברש"י בראשית י"א, לב ודברים א', א ובי"ג אריה" שם בד"ה "ומנה" ובד"ה "בערבה", וברמב"ן בראשית מ"ב, כא ודברים ט', כא, ובפירוש הטור הארוך דברים א', יח, וברש"י שופטים י"ח, ל וברד"ק שם י"ז, ז, וב"באר שבע" וב"חק נתן" בתחילת מסכת הוריות, ובמאמרי "פסל מיכה והעוסקים בו מיציאת מצרים ועד גלות הארץ" ביניצני ארץ" חוברת ז' (ישיבת "מרכז הרב" ירושלים, אייר תשי"ן) עמ' 173-174 ובהערות 32-33 שם, ובמאמרי "מלחמות ישראל בכנעני מלך ערד" ביניצני ארץ" חוברת י"ד (ישיבת "מרכז הרב" ירושלים, קיץ תשס"א) עמ' 276.

ב.3. קושיה על דברי רש"י מהמדרש

מפורסם המדרש שבני ישראל נגאלו בזכות שלא שינו שמם ולשונם ולבושם. מדרש מעין זה מופיע בכמה מקומות¹⁸, ולא נאמר בו: "שלא שינו לבושם", אלא "שלא שינו שמם ולבושם"¹⁹, ונאמרו שם שני דברים נוספים: "שלא היה בהם לשון הרע, ושהיו גדורים בעריות". נשאלת השאלה: כיצד כתב רש"י שבני ישראל השתעבדו בגלל שהיה בהם לשון הרע, והרי המדרש אומר שבני ישראל נגאלו בזכות שלא היה בהם לשון הרע?²⁰

שאלה זו שאל ה"צדה לדרך" וענה עליה: "כי מה שכתוב בזכות שלא היה בהן לשון הרע, היינו אחר מצוות 'דבר נא באזני העם' (שמות י"א, ב) והלאה, אבל זה שאמר משה שיש בהם דלטורין היה קודם מצוות 'דבר נא באזני העם'. דהיינו שבתחילה - בזמן שמשה גדל ויצא אל אחיו, כאשר היה בגיל עשרים או ארבעים²¹ - חטאו בני ישראל בלשון הרע, אבל בשנה האחרונה לשהותם במצרים הם תיקנו את חטא לשון הרע שהיה בידם, שהרי המדרש הוכיח שלא היה בהם לשון הרע משתיקתם בשנה האחרונה, כאשר משה הודיע להם שהם יגאלו, ואז היה משה בן שמונים!

נראה להוסיף שבניי הבינו שעליהם לתקן את חטא הלשון בשומעם ממשה רבנו שהוא לקה בצרעת ובנחש על שדיבר עליהם לשון הרע (רש"י שמות ד', ח)²², ובראותם

18. שמות רבה א', כח; ויקרא רבה ל"ב, ה; במדבר רבה כ', כב; שיר השירים רבה ד', יב; מכילתא בא ה'; תנחומא בלק ט"ז; פסיקתא דרב כהנא פיסקא י; מדרש שוחר טוב תהלים קי"ד; ילקוט שמעוני שמות רמז קע"ב; בשלח רמז רכ"ו; אמר רמז תרנ"ז; פינחס רמז תשע"ג ועיין גם במדבר רבה י"ג, כ ובפרקי דר' אליעזר פמ"ח (וברד"ל שם אותיות קו, קז, עה) ובתנא דבי אליהו פרקים כ"ג וכ"ד.

19. ועיין הערת ר"ש בנבר לפסיקתא דר"כ פיסקא י דף פג, ע"ב אות סו ו"תורה שלמה" במלואים לפרשת שמות אות ג ובמלואים לפרשת וארא אות ב וב"מבחר כתבים" לרבי מתתיהו שטראשון (מוסד הרב קוק ירושלים תשכ"ט) עמ' קנ הערה 9.

20. אפשר לומר שהמדרשים חלוקים, אבל שני המדרשים הוכיחו דבריהם מהפסוקים, ובמדרש רבה הם כמעט צמודים זה לזה: א', כח וא' ל! ועיין במכילתא בא י"ב, ו שמשמע שמדרש זה של "ארבעה דברים" חולק על מה שכתב רש"י שם בשם ר' מתאי בן חרש "ידם פסח ודם מילה", אבל רש"י שם באותו דיבור כתב בסוף דבריו: "משכו ידכם מעי"י", שזה נאמר במכילתא לדעת בר קפרא שאמר את המדרש של "ארבעה דברים" ועיין בסמוך.

21. עיין שמות רבה א', כז שנחלקו בכך ועיין שמות רבה ה', ב שם אמרו שהיה בן י"ב, וכן כתבו הרמב"ן (ב', כג) ורבנו בחיי (ב', יד), ועיין עוד בילקוט שמעוני סוף רמז קסו וב"תורה שלמה" שמות ב', יא אותיות פ-פב ובביאור באות פא.

22. מדוע נחשבו דברי משה לשון הרע? והרי משה היה צריך לברר מה יקרה אם לא יאמינו לו! עיין ב"שמירת הלשון" ח"ב פרשת שמות (בחלק מהדפוסים הוא בפרק י"ג).

שדתן ואבירם ירדו מנכסיהם על שדיברו על משה (נדרים סד, ע"ב הובא ברש"י בשמות ד', יט). ואולי אפשר לומר שלכן נתן ה' למשה דווקא אותות אלה [בנוסף על מה שכתב רש"י בפסוקים ג, ו, ח] - כדי ללמדם שעליהם לשוב מחטא לשון הרע. אבל רש"י לא כתב את המדרש הזה ולא כתב שבני ישראל תיקנו את חטא לשון הרע. אם כן לדעת רש"י בזכות מה נגאלו?

חלק ב. בזכות מה נגאלו?

א. הסבר רש"י

לכאורה גם התשובה לשאלה זו פשוטה: ה' כבר אמר לאברהם אבינו בברית בין הבתרים: "ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אתם ארבע מאות שנה, ודור רביעי ישובו הנה" (בראשית ט"ו, יג-יד). אבל נשאלת השאלה: מדוע באמת? האם למרות החטאים מגיע לבני ישראל להיגאל?

לפי רש"י גם שאלה זו שאל משה רבנו, אך לא את עצמו, אלא את ה', וכך ביאר רש"י את דברי משה אל ה' (ג', יא): "מי אנכי כי אלך אל פרעה וכי אוציא את בני ישראל מתמרים?" "מי אנכי - מה אני חשוב לדבר עם מלכים?" "וכי אוציא את בני ישראל - אף אם חשוב אני, מה זכו ישראל שיעשה להם נס ואוציאם מתמרים?"

וה' ענה לו: "ויאמר כי אהיה עמך, וזה לך האות כי אנכי שלחתיך בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלקים על ההר הזה". ופירש רש"י: "ויאמר כי אהיה עמך - השיבו על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון. שאמרת 'מי אנכי כי אלך אל פרעה' - לא שלך היא, כי אם משלי, כי אהיה עמך. ושאלת מה זכות יש לישראל שיצאו מתמרים - דבר גדול יש לי על הוצאה זו, שהרי עתידים לקבל התורה על ההר הזה לקוף ג' חודשים שיצאו מתמרים"²³.

אם כן ה' אמר למשה שלא בזכות מעשים טובים יגאלו בניי ממצרים, אלא בשביל היעוד בעתיד - לקבל את התורה.

ב. הסבר נוסף הנזכר ברש"י

במקום אחר ברש"י מופיעה סיבה נוספת: בפרשת בא (י"ב, ו) נאמר: "והיה לכם למשמרת עד ארבעה עשר יום", ופירש רש"י: "והיה לכם למשמרת - זה לשון צקור, שטעון צקור ממום ארבעה ימים קודם שחיטה. ומפני מה הקדים לקיחתו לשחיטתו ארבעה ימים, מה שלא כיוונו כן צפסח דורות? היה ר' מתיא בן חנניש אומר: הרי הוא אומר: 'ואעצר

23. מקורו בשמות רבה ג', ד.

עליך וארצך והנה עתך עת לדיס' (ומזקאל ט"ז, ח) - הגיעה שבועה שנשבעתי לאברהם שאגאל את בניו ולא היו בידם מצוות להתעסק בהן, שנאמר: 'ואת ערם ועריה' (שם, ז). ונתן להם שתי מצוות: לם פסח ולם מילה... ושהיו שטופים באלילים אמר להם: 'משכו וקחו' (שמות י"ג, כא) - משכו וליכם מאלילים וקחו לכם לאן של מלכה". דהיינו שהי גאל את ישראל בגלל השבועה שנשבע לאברהם אבינו.

הסבר זה מפורש בתורה גם בפרשת שמות (ב', כד): "וישמע אלקים את נאקתם, ויזכר אלקים את בריתו את אברהם את יצחק ואת יעקב", וגם בפרשת וארא (ו', ג-ה): "וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב... וגם הקמתי את בריתי אתם לתת להם את ארץ כנען... ואזכר את בריתי". אבל רש"י הוסיף שאף על פי כן היו בניי צריכים שיהיו בידם מצוות כדי שלא יהיו עירום ועריה, ולכן נתן להם ה' שתי מצוות: פסח ומילה. עולה מכאן שהגאולה לא התחילה בזכות מעשיהם הטובים של בניי, אלא **בשביל העתיד** - מתן תורה, **ובזכות העבר** - השבועה שנשבע ה' לאבותינו, אבל בשביל להגאל צריך גם שיהיו לבני ישראל זכויות מצד עצמם ולכן נתן ה' לבניי מצוות!

סיכום וסיים

כשם שבמצרים הגאולה לא התחילה בזכות מעשיהם הטובים של בני ישראל, אלא אף על פי שהם עבדו עבודה זרה, הם זכו להיגאל בשביל העתיד - **מתן תורה**, ובזכות העבר - **השבועה שנשבע ה' לאבותינו**, וגם זכו לתקן את החטאים שהיו בידם, כך בעזרת ה' נוכח בקרוב לגאולה השלמה "אפילו יהיו ישראל רשעים גמורים ח"ו" (לשון "אור החיים" הקדוש בויקרא כ"ה, כה) **בשביל העתיד** - לתקן עולם במלכות ה', **ובזכות העבר** - השבועה שנשבע ה' לאבותינו, אבל "כבר הבטיחה תורה שסוף ישראל לעשות תשובה בסוף גלותן ומיד הן נגאלין, שנאמר: 'והיה כי יבאו עליך כל הדברים וגוי ושבתי עד ה' אלקיך ושב ה' אלקיך וגוי' (דברים ל', א-ג)" (רמב"ם הלכות תשובה פ"ה, ה"ה).